

Лекція 1. Глобальні ризики розвитку людського потенціалу в умовах кризи

План лекції

1. Людський потенціал як головний чинник сталого розвитку
2. Ризики розвитку людського потенціалу в умовах глобальної кризи
3. Глобальні демографічні процеси

1. Людський потенціал як головний чинник сталого розвитку

Концепція сталого розвитку за своєю суттю виходить із балансу життєдіяльності людства у навколишньому середовищі, економіці та соціальній сфері, причому соціальна складова стійкості розвитку має на увазі, що людство виступає в ролі центрального чи головного члена економіко-соціально-екологічної системи, а людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Це означає, що людина має брати участь у процесах, які формують сферу її життєдіяльності, сприятиме прийняттю та реалізації рішень, контролювати їх виконання. Специфіка сталого розвитку якраз і полягає в тому, що визначальний вплив на нього мають величина, якісні характеристики та рівень життя людського потенціалу, під яким розуміється сукупність фізичних та духовних сил її мешканців, які можуть бути використані для досягнення індивідуальних і суспільних цілей: як інструментальних, пов'язаних із забезпеченням необхідних умов життєдіяльності, так і екзистенційних, що включають розширення самих потенцій людини та можливостей її самореалізації.

У світі людський потенціал постає як найголовніший чинник економічного зростання, оскільки саме від його стану залежить використання всіх інших ресурсів розвитку. Серед усіх складових національного багатства будь-якої держави саме людський потенціал відіграє провідну роль. За даними Світового банку, у розвинених країнах людський капітал як економічний вираз людського потенціалу країни становить від 68% до 76% усього національного багатства. Тобто головна частка національного багатства полягає у людях.

Процеси динамічного розвитку та швидкого оновлення технологічного базису сучасного суспільства викликають глибокі перетворення всіх його сторін, призводять до зміни місця та ролі людини у суспільно-відтворювальному процесі, зростання значимості високих стандартів рівня та якості життя, розширення можливостей людини, раціональних взаємин з природою.

У сучасному світі потенціал людини досліджується у фокусі таких наук, як економіка, філософія, соціологія, психологія, біологія, медицина, культурологія, політологія, та інших. Все це сприяло розширенню знання про людину, її можливості та потенціали.

Людський потенціал є фундаментальним ресурсом суспільства, без якого неможливий соціальний та економічний розвиток, досягнення в науці та культурі, конкурентоспроможність держави на міжнародній арені. Таким чином, забезпечення сталого економічного зростання неможливе без ефективного

використання людського потенціалу національного господарства, удосконалення його формування та розвитку.

Однак до середини ХХ століття суспільство обходилося такими поняттями, як трудові ресурси, трудовий потенціал і, нарешті, людський капітал. На відміну від всіх перелічених вище категорій, що розглядають людину як засіб виробництва, поняття людського потенціалу бачить людину у всьому різноманітті її талантів і прагнень, розглядає всі її здібності, а не тільки продуктивні, враховує не тільки здібності, а й потреби людини, і, в цілому, охоплює все населення, а не лише працездатне.

Наприкінці ХХ ст. сформувалися основні положення концепції людського потенціалу, напрямним вектором економічного та соціального розвитку для якої є людина. На цей час не склалося єдиного трактування категорії «людський потенціал». Формування та ефективного використання продуктивних якостей людини досліджується в рамках теорії людського капіталу, основоположниками якої були Г. Беккер та Т. Шульц [1,2]. Ґрунтуючись на теорії людського капіталу, А. Сен та П. Самуельсон ввели у науковий обіг поняття «людський» та «трудоий потенціал».

Так, на думку Т. Шульца (США), «людський потенціал – це складна категорія суспільного відтворення, що має системну структурно-функціональну організацію, визначається як індивідуальний комплекс генів, де всі людські ресурси та здібності є або вродженими, або набутими» [2].

А. Сен (Індія) вважає, що людський потенціал країни є «сукупністю фізичних та духовних сил її мешканців, які можуть бути використані для досягнення індивідуальних та суспільних цілей – як інструментальних, пов'язаних із забезпеченням необхідних умов життєдіяльності, і екзистенційних, які включають розширення самих потенцій людини і можливостей її самореалізації» [3].

Незважаючи на певну незалежність категорії людського потенціалу від економічної та виробничої діяльності суспільства, його вплив, у тому числі, на економіку та виробництво величезний і зростає з кожним днем. Саме людина з її здібностями, талантами та прагненнями є в сучасному світі основною рушійною силою суспільства.

Тому, розгляд категорії людського потенціалу нерозривно пов'язано з вивченням категорії людського капіталу, взаємозв'язок яких відображається в рамках реалізації людського потенціалу у трудовій діяльності. Розвиток людського потенціалу, що залежить від забезпеченості індивідів якісними та доступними послугами освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального господарства, фізичної культури та спорту, створення сприятливого, з погляду екології, середовища для людини, а також збільшення доходів, що дозволяють розширювати можливості вибору для індивідів стає визначальною метою суспільного розвитку. У той же час досягнення балансу між формуванням та використанням людських можливостей дозволяє реалізовувати людський потенціал, що робить його джерелом економічного зростання та соціального прогресу для суспільства.

При реалізації індивідом людського потенціалу відбувається його перетворення у людський капітал, отримання вартісної оцінки закладених та набутих здібностей індивіда. Розвиток людського потенціалу включає як формування людських здібностей до праці, так і використання цих здібностей під час роботи, що перетворює людський потенціал на людський капітал – джерело трудових доходів (рис. 1).

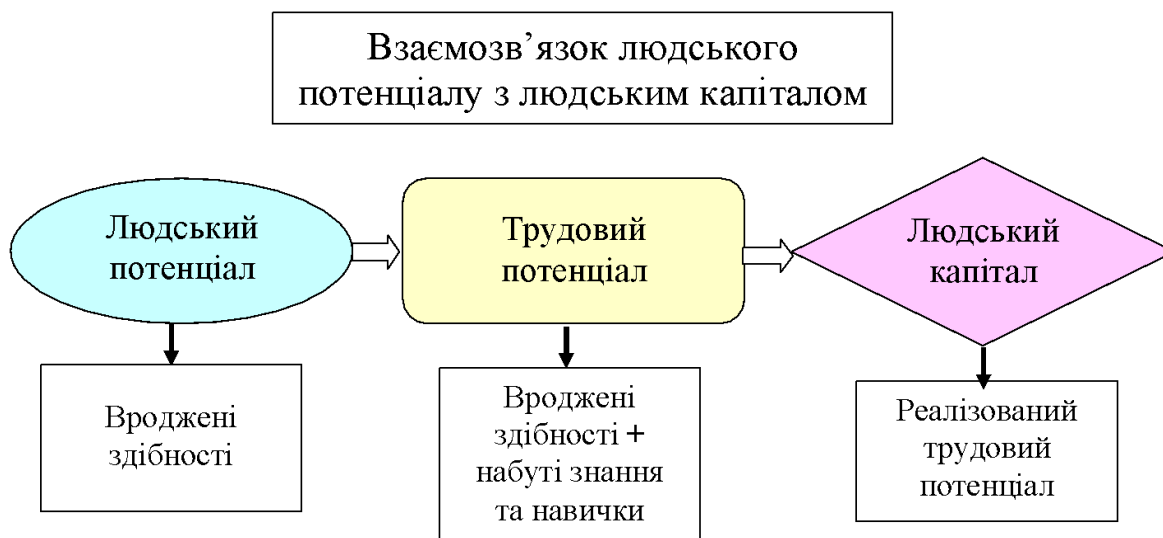

Рис. 1. Взаємозв'язок людського потенціалу з людським капіталом

Людський потенціал і людський капітал – це взаємопов'язані, але різні поняття, які використовуються для опису людських ресурсів у контексті економіки та соціального розвитку.

Людський потенціал – це сукупність здібностей, навичок, талантів, фізичних і моральних якостей людини, які можуть бути реалізовані в процесі її діяльності. Це не тільки фактичний рівень знань і вмінь, але й можливості для їх подальшого розвитку. Людський потенціал визначає, наскільки людина здатна розвиватися та ефективно реалізувати свої можливості в економічній або соціальній діяльності. Складові людського потенціалу: здоров'я, освіта, мотивація до навчання та праці, креативність та інноваційні здібності, моральні та етичні якості

Людський капітал – це частина людського потенціалу, яка вже реалізована у вигляді знань, навичок, досвіду та компетенцій, які людина використовує для виробництва товарів і послуг, отримання доходу або виконання суспільно корисної роботи. Важливою особливістю людського капіталу є його здатність приносити економічну вигоду. Основні характеристики людського капіталу: освіта та професійні навички; досвід роботи, технологічна грамотність, соціальні та комунікативні навички.

Відмінності між людським потенціалом і людським капіталом наступні:

- *людський потенціал охоплює можливості та здібності, які ще не були повністю реалізовані;*

- *людський капітал* – це ті ресурси та знання, які вже реалізовані і приносять певну економічну або соціальну користь.

Таким чином, людський потенціал є основою, з якої може формуватися людський капітал.

У сучасних умовах людський потенціал виступає одним із головних ресурсів соціально-економічного розвитку суспільства. Добробут населення багато в чому залежить від уміння держави використовувати людський потенціал, ефективно ним керувати. У зв'язку з цим стає важливим правильно оцінити людський потенціал та його розвиток. Тому доцільно розглянути, в яких формах може бути представлений людський потенціал і яким чином дані форми одна з одною взаємодіють (рис. 2).

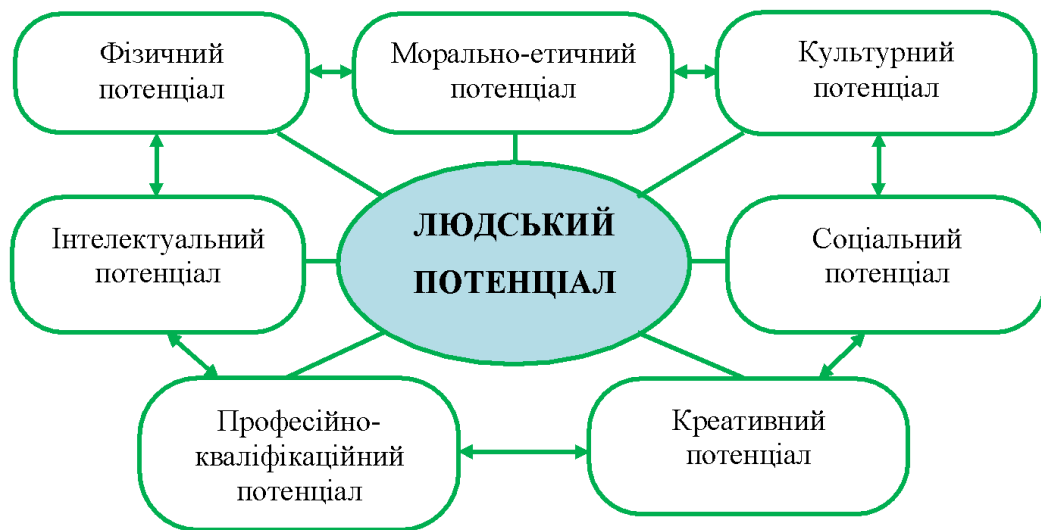

Рис. 2. Форми людського потенціалу

До основних форм людського потенціалу можна віднести:

- *фізичний потенціал* – включає фізичну силу, витривалість, здоров'я та здатність виконувати фізичну працю. Це базова форма людського потенціалу, від якої залежить продуктивність і тривалість активної діяльності;

- *інтелектуальний (освітній) потенціал* – охоплює знання, навички, здатність до навчання, мислення, творчості та інновацій. Важливий для розвитку наукових досліджень, технічного прогресу і вирішення складних завдань;

- *морально-етичний потенціал* – включає моральні цінності, етичні принципи, мотивацію та світогляд людини. Ця форма потенціалу впливає на сенс життя і здатність до саморозвитку;

- *культурний потенціал* – відображає рівень культурного розвитку людини, її здатність до творчості, залучення до культурних процесів та здатність інтегрувати культурні цінності в професійну діяльність;

- *професійно-кваліфікаційний потенціал* – охоплює досвід роботи, професійні навички, кваліфікацію та спеціалізацію людини в певній сфері. Високий рівень професіоналізму дозволяє ефективно виконувати завдання та вносити інновації;

- *креативний потенціал* – охоплює здатність до генерації нових ідей, винахідливість і готовність до пошуку нестандартних рішень. Він стимулює інноваційність у різних сферах діяльності;

- *соціальний потенціал* – відображає здатність людей до комунікації, співпраці, лідерства, управління та вирішення конфліктів. Соціальні навички є важливими для формування команд і ефективної взаємодії в суспільстві.

Наведена структура людського потенціалу створює додаткову необхідність у дослідженні кожної форм, які, залежно від ступеня розвиненості, складають людський потенціал придатний до використання для найважливіших економічних та соціальних цілей. Потенціал здоров'я стає основним для розвитку інших потенціалів, а інтелектуальний потенціал надає можливість людині до отримання та накопичення необхідних знань. Креативний потенціал створює умови для прояву творчих здібностей, пов'язаних з професійною діяльністю, а сама професійна діяльність вже є наслідок нарощування професійно-кваліфікаційного потенціалу. І морально-етичний потенціал, який дозволяє визначити цінності та погляди кожної окремої людини, охарактеризувати її як окрему особистість.

Складна структура людського потенціалу, що поєднує у собі сукупність продуктивних здібностей, індивідуальних характеристик і мотивацій індивідів, передбачає його вивчення на різних рівнях. Серед них увагу слід приділити таким як:

1. Індивідуальний рівень – потенціал окремої особистості, що включає її особисті якості, компетенції та навички.

2. Груповий рівень – сукупний потенціал колективу або команди, який визначається співпрацею між членами групи та їх взаємними зусиллями.

3. Організаційний рівень – потенціал підприємства або організації, що формується через загальний рівень кваліфікації працівників, їх взаємодію та інноваційні можливості.

4. Регіональний рівень – потенціал певної території або регіону, який включає рівень розвитку людських ресурсів на локальному рівні.

5. Національний рівень – сукупний потенціал населення країни, який впливає на її економічний розвиток, інноваційну здатність і загальний рівень добробуту.

6. Глобальний рівень – потенціал людства загалом, що включає міжнародну співпрацю, обмін знаннями та глобальний розвиток.

Крім того людський потенціал прийнято вивчати за рівнями формування:

- мікрорівень (індивідуальний людський потенціал);
- мезорівень (людський потенціал фірми, підприємства);
- макрорівень (національний людський потенціал).

Наприклад, структура людського потенціалу країни включає декілька ключових компонентів, що характеризуються як кількісними, так і якісними показниками, які разом визначають рівень розвитку людських ресурсів та їх спроможність сприяти економічному, соціальному та екологічному розвитку держави. Основні складові людського потенціалу країни наведені в табл. 1.

Таблиця 1. Складові людського потенціалу країни

№ з/п	Складова людського потенціалу	Показники
1	Демографічний потенціал	<p>Населення: чисельність населення, його розподіл у регіонах.</p> <p>Вікова структура: співвідношення працездатного населення та громадян пенсійного чи молодшого віку.</p> <p>Міграційні процеси: внутрішня та зовнішня міграція населення, які можуть впливати на розподіл трудових ресурсів.</p>
2	Здоров'я населення	<p>Фізичне здоров'я: середня тривалість життя, рівень захворюваності, доступність медичних послуг.</p> <p>Психічне здоров'я: стан психічного здоров'я населення, рівень стресу, депресій та інших психічних розладів.</p>
3	Освіта та кваліфікація	<p>Рівень освіти: відсоток населення з початковою, середньою, вищою та професійною освітою.</p> <p>Професійна підготовка: наявність технічних та професійних навичок, необхідних для економіки.</p> <p>Науково-технічний потенціал: рівень розвитку наукових знань, наявність дослідницьких кадрів та установ.</p>
4	Економічна активність	<p>Зайнятість: рівень участі працездатного населення економіки, відсоток безробіття</p> <p>Якість праці: рівень продуктивності праці, умови праці, заробітна плата.</p> <p>Інноваційна активність: здатність до впровадження інновацій, рівень підприємницької діяльності.</p>
5	Соціальний капітал	<p>Рівень довіри у суспільстві: взаємодія між різними соціальними групами, ступінь згуртованості суспільства.</p> <p>Якість соціальних інститутів: ефективність роботи системи охорони здоров'я, освіти, системи соціального захисту.</p> <p>Участь громадян у суспільно-політичному житті, волонтерство.</p>
6	Культурні та етичні цінності	<p>Рівень толерантності: відкритість суспільства до різноманітності, культурних та етнічних відмінностей.</p> <p>Трудова етика і мотивація: ставлення людей до роботи, мотивація до професійного зростання та розвитку.</p>
7	Інфраструктура для розвитку людського потенціалу	<p>Освітні установи: доступність та якість системи освіти на всіх рівнях.</p> <p>Охорона здоров'я: доступність та якість медичних послуг</p> <p>Соціальна інфраструктура: житлові умови, транспортна інфраструктура, доступність культурних та спортивних об'єктів.</p>
8	Екологічна складова	<p>Наявність захворювань населення, які пов'язані з антропогенним забрудненням компонентів довкілля.</p> <p>Рівень екологічної освіти та свідомості населення</p> <p>Рівень впровадження зелених технологій</p>

Наведені складові взаємодіють між собою, створюючи цілісну картину людського потенціалу країни, та визначають її здатність до сталого розвитку та конкурентоспроможності на світовій арені.

Окремо треба відзначити важливість екологічної складової у структурі людського потенціалу країни, яка відіграє важливу роль, тому що безпосередньо впливає на якість життя, здоров'я населення та сталий розвиток суспільства. При цьому можна зазначити наступні моменти:

- **здоров'я населення.** Екологічне благополуччя тісно пов'язане з фізичним та психологічним здоров'ям людей. Чисте повітря, вода, безпечні продукти харчування та відсутність шкідливих хімічних речовин у навколишньому середовищі сприяють зміцненню здоров'я, підвищенню працездатності та тривалості життя;

- **якість життя.** В умовах погіршення екологічного стану довкілля знижується якість життя населення. Забруднення повітря, води, ґрунту та скорочення природних ресурсів ведуть до збільшення захворюваності та смертності, що негативно позначається на людському потенціалі країни;

- **економічна стабільність.** Раціональне використання природних ресурсів та зниження забруднення довкілля сприяють сталому економічному розвитку. Це створює нові можливості для працевлаштування в «зелених» секторах економіки, покращує умови праці та допомагає запобігти екологічним кризам, які можуть негативно позначитися на економіці;

- **екологічна освіта та обізнаність.** Для підтримки високого рівня екологічного благополуччя необхідний розвиток екологічної освіти. Люди, поінформовані вплив людини на природу, краще розуміють важливість збереження довкілля, що призводить до формування екологічно свідомих громадян;

- **біорізноманіття та ресурси.** Збереження екосистем та біологічної різноманітності є важливим елементом для довгострокової підтримки людського потенціалу. Екосистеми надають життєво важливі ресурси – їжу, воду, медикаменти та сировину.

Таким чином, екологічна складова є невід'ємною частиною структури людського потенціалу країни, оскільки вона сприяє здоров'ю нації, стабільності економіки та якості життя, підтримуючи розвиток та благополуччя суспільства у довгостроковій перспективі.

Розвиток людського потенціалу створює необхідність у задоволенні нових потреб, наприклад потреба у розвитку, самореалізації повазі тощо. Зростає бажання людини покращити якість свого життя, збільшити рівень свого життя, створити умови для гідного існування. Задоволення цих загальних потреб складається з дрібніших, але численних аспектів: покращення свого житла, полегшення побуту, зростання медицини, наявність гідної роботи, можливість вибору освіти тощо. Виникнення нових потреб стимулює виробництво до збільшення його обсягів, розширення асортименту пропонованої продукції, створення нової продукції, що ще не має аналогів, створення високотехнологічної продукції, проведення інноваційних досліджень. Тобто при розвитку людського потенціалу, зростають людські потреби, зростає попит.

Якщо розглядати людський потенціал з точки зору економічної віддачі, то людський потенціал – це пізнання та навички накопичені в процесі освітньої та трудової діяльності, здібності, якими володіє людина, її особисті характеристики та якості, – здатні приносити віддачу у виробничому процесі, реалізуючись у вищій результативності та у вищих заробітках. Для більшості населення головним джерелом доходу є їхня праця, тому люди повинні мати можливість до продуктивної трудової діяльності, у гідних умовах та з високим доходами. Це означає, що розвиток людського потенціалу призводить до збільшення продуктивності трудової діяльності, а потім до зростання економічних показників.

Для забезпечення безпеки розвитку особистості необхідно забезпечити безпеку в наступних взаємопов'язаних сферах, зазначених у табл.2.

Таблиця 2. Види безпеки для розвитку людського потенціалу

№	Вид безпеки	Ціль
1	Економічна безпека	забезпеченість доходом, достатнім для задоволення нагальних потреб
2	Продовольча безпека	доступність основних продуктів харчування, що передбачає наявність їх достатньої кількості та вільного доступу до них, достатню купівельну здатність населення
3	Екологічна безпека	свобода та захист від загроз екологічного забруднення, перш за все, наявність чистого повітря та незабрудненої води
4	Особиста безпека	свобода та захист людини від загроз насильства
5	Політична безпека	можливість жити в суспільстві, яке визнає основні права людини

Загрози можуть бути однакові для всіх людей (наприклад, тероризм), або представляти небезпеку для конкретної групи, а також для однієї окремо взятої людини. Небезпеки, що загрожують людині багато в чому залежать від країни її місцезнаходження (наприклад, сейсмічна активність).

Всі перелічені види безпеки надають величезний вплив на людину, вони не просто можуть погіршити її життєві умови та зупинити розвиток потенціалу людини, але можуть і припинити існування людини. Реалізація даних категорій безпеки необхідна для можливості виживання людини.

2. Ризики розвитку людського потенціалу в умовах глобальної кризи

Формування людського потенціалу – це одне з найважливіших завдань сучасного розвитку суспільства. Саме людину, її можливості, здібності, досвід та навички можна вважати сучасним інструментом економічного зростання, генератором ідей та інновацій. Від того, наскільки високий рівень розвитку потенціалу людини, залежить місце держави в межах світового простору, його конкурентоспроможність та інноваційна активність.

На формування людського потенціалу впливає безліч факторів, які мають вікові особливості, тимчасові проміжки, специфіку трудової діяльності, характеристики середовища проживання. Тому можна сказати, що в значній мірі людський потенціал залежить від можливостей сім'ї, безпосередньо людини та її соціального оточення. До таких факторів відносяться:

- структурні (рівень економічного розвитку держави, якість життя, зайнятість, рівень доходів населення);
- культурні (рівень освіти та науково-дослідної діяльності, традиції та сімейні цінності);
- технологічні (рівень забезпечення послугами);
- сімейні (місце сім'ї у соціально-економічному розвитку, наявність нерухомості; забезпеченість рухомим майном та побутовою технікою);
- індивідуальні (система потреб та цінностей особистості, рівень освіченості, вроджені якості, характер).

Оцінка ризиків розвитку людського потенціалу в умовах кризи є важливим елементом управління як на рівні держави, так і на рівні окремих регіонів. В кризових умовах, таких як економічні, політичні чи соціальні потрясіння, здатність розвивати та ефективно використовувати людський потенціал значно ускладнюється через низку ризиків (табл. 2).

Таблиця 2. Ризики розвитку людського потенціалу країни в умовах кризи

№	Група ризиків	Ризики
1	Демографічні ризики	<ul style="list-style-type: none"> ● Старіння населення – зниження народжуваності та збільшення тривалості життя призводить до збільшення частки літніх людей, що створює навантаження на пенсійну систему та ринок праці. ● Зменшення чисельності населення – демографічний спад, викликаний низькою народжуваністю та високим рівнем еміграції, може призводити до зменшення робочої сили та уповільнення економічного розвитку. ● Міграція – інтенсивні міграційні процеси можуть призводити до втрати кваліфікованої робочої сили, особливо в країнах, де рівень життя нижчий, що впливає на розвиток економіки та соціальної інфраструктури. ● Зміна структури сімей – зміни у традиційних моделях сімей можуть впливати на демографічні показники, наприклад, на рішення щодо народження дітей. ● Регіональні диспропорції – нерівномірний демографічний розвиток у різних регіонах країни може призводити до концентрації населення у великих містах, що створює додаткові виклики для регіонального розвитку.
2	Економічні ризики	<ul style="list-style-type: none"> ● Скорочення робочих місць та безробіття. Під час криз багато підприємств можуть скорочувати персонал або зменшувати інвестиції в розвиток кадрів. ● Зниження рівня заробітної плати. Криза може призводити до падіння доходів, що знижує мотивацію працівників до професійного розвитку. ● Брак інвестицій у освіту та професійне навчання. Обмеженість фінансових ресурсів зменшує можливості для підвищення кваліфікації та перекваліфікації.
3	Соціальні ризики	<ul style="list-style-type: none"> ● Збільшення соціальної напруги. Зростання безробіття і зниження рівня життя підсилюють соціальні конфлікти та нестабільність. ● Міграція кваліфікованих кадрів. В умовах кризи може відбуватись "відтік мізків", коли найкваліфікованіші фахівці шукають кращі можливості за кордоном. ● Деградація соціальної інфраструктури. Системи охорони здоров'я, освіти та соціального захисту можуть бути перевантаженими або недофінансованими.

		<ul style="list-style-type: none"> ● Нерівність у доступі до освіти та охорони здоров'я, що впливає на якість людського капіталу.
4	Політичні ризики	<ul style="list-style-type: none"> ● Нестабільність законодавства. Зміни у податковій, трудовій або соціальній політиці під час кризових періодів можуть створювати додаткові бар'єри для розвитку людського потенціалу. ● Корупція та неефективне управління. В умовах кризи ризик корупційних схем і зловживань у сфері соціального захисту може зрости, що призводить до зменшення можливостей для людей. ● Авторитаризм і порушення прав людини. В умовах, де влада не поважає основні права і свободи громадян, люди не мають можливостей для самореалізації, розвитку підприємницької діяльності чи здобуття якісної освіти ● Конфлікти і війни. Воєнні дії та політична нестабільність призводять до масової міграції, втрати робочої сили, руйнування інфраструктури і зниження рівня освіти та охорони здоров'я. ● Невідповідні державні політики в сфері освіти та охорони здоров'я. Недостатнє інвестування в освіту та охорону здоров'я, відсутність доступу до якісних соціальних послуг можуть суттєво обмежувати можливості розвитку людського потенціалу. ● Незбалансовані реформи. Занадто швидкі чи невідготівлені реформи можуть мати негативні наслідки для розвитку, особливо якщо вони не враховують інтереси населення або створюють нові нерівності.
5	Психологічні ризики	<ul style="list-style-type: none"> ● Зниження мотивації та професійне вигорання. Постійний стрес та невизначеність можуть негативно вплинути на психологічний стан працівників. ● Зниження рівня довіри до інститутів влади та роботодавців. Відсутність підтримки з боку держави або бізнесу під час кризи посилює недовіру, що впливає на загальний соціальний клімат.
6	Технологічні ризики	<ul style="list-style-type: none"> ● Застарілі технології та методи управління. Якщо інвестиції в технології скорочуються, підприємства можуть використовувати застарілі методи, що обмежує можливості для розвитку кваліфікованих кадрів. ● Ризики кібербезпеки. В умовах кризи зростає кількість кіберзагроз, що може призвести до втрати важливих даних і порушення роботи критичних систем.
7	Екологічні ризики	<ul style="list-style-type: none"> ● Забруднення довкілля. Економічні чи політичні кризи часто призводять до занедбаності екологічних стандартів. Погіршення якості повітря, води та ґрунтів може мати серйозні наслідки для здоров'я населення, спричиняючи захворювання, зниження працездатності та погіршення якості життя. ● Зміна клімату. У періоди кризи можуть скорочуватися інвестиції в боротьбу зі змінами клімату, що поглиблює екологічні проблеми. Зміни клімату можуть впливати на доступність ресурсів, сільське господарство та інфраструктуру, що в свою чергу впливає на розвиток людського потенціалу. ● Зниження доступу до ресурсів. Кризові умови можуть ускладнити доступ до чистої води, продовольства та інших природних ресурсів. Це негативно впливає на здоров'я населення, підвищує рівень голоду та бідності, що суттєво обмежує можливості для розвитку людського капіталу. ● Деградація земель. Занепад економіки може призвести до недбалого використання природних ресурсів, включно з деградацією земель через нераціональне землекористування, що ускладнює розвиток сільського господарства і впливає на продовольчу безпеку. ● Зростання епідемій. Екологічні кризи сприяють поширенню інфекційних хвороб через погіршення санітарних умов, забруднення середовища і зниження якості охорони здоров'я. ● Міграція та урбанізація. Екологічні ризики можуть призводити до переміщення населення, яке шукає кращі умови для життя, що створює навантаження на міську інфраструктуру, погіршуючи екологічні умови в мегаполісах.

Виявлення ризиків розвитку людського потенціалу в умовах кризи є вкрай важливим, оскільки від цього залежить здатність суспільства адаптуватися до нових реалій та забезпечити стабільний розвиток.

Криза часто спричиняє радикальні зміни в економіці, політиці та соціальній сфері. Виявлення ризиків дозволяє ідентифікувати області, де людський потенціал може бути ослаблений через ці зміни, і вчасно реагувати, щоб підтримувати високу ефективність працівників, управлінців та освітньої системи.

Невиявлені ризики можуть призвести до втрати кваліфікованих кадрів, деградації знань та навичок, міграції талантів, що ще більше посилює кризу. Аналіз ризиків дозволяє мінімізувати ці втрати і забезпечити збереження людського капіталу.

В умовах кризи особливо важливо мати стратегію зростання і розвитку людського потенціалу. Виявлені ризики допомагають розробити плани з підвищення кваліфікації, перепідготовки працівників, стимулювання інноваційного розвитку та залучення нових кадрів.

Людський потенціал є фундаментом соціальної стійкості. Ризики, пов'язані з кризами, часто включають безробіття, зниження рівня освіти, демографічні проблеми. Виявлення таких ризиків дає можливість створювати соціальні програми підтримки, які допомагають людям адаптуватися до нових умов. Економічні кризи можуть посилити конкуренцію на глобальному ринку. Збереження та розвиток людського потенціалу є ключовим чинником конкурентоспроможності країни або підприємства. Рання діагностика ризиків допомагає розробляти програми, що підвищують продуктивність і ефективність працівників.

Глобальні ризики наступного десятиліття. Всесвітній економічний форум (ВЕФ) у своєму щорічному дослідженні про короткострокові та довгострокові ризики глобальної економіки «Доповідь про глобальні ризики» визначає глобальні ризики найближчого десятиліття – 2023-2033 роки. Комбінація нових ризиків зі «старими» формує кризове десятиліття 2023–2033 років, тому в цій «Доповіді про глобальні ризики» використовується новий термін: *«полікриза»* [4].

Світ зіткнувся з цілою низкою ризиків, які здаються одночасно «абсолютно новими і дуже знайомими», пишуть автори доповіді. По-перше, повернулися «старі» ризики – інфляції, кризи вартості життя, торгових воєн, широкомасштабних соціальних заворушень, геополітичної конфронтації та загрози ядерної війни. Хоча це ризики, з одного боку, «старі», але, з іншого, настільки «старі», що з ними стикалися лише небагато з нинішніх політиків та бізнес-лідерів.

По-друге, додалися відносно нові ризики – високий рівень державного боргу багатьох країн, нова ера низького зростання, низьких інвестицій та деглобалізації, гальмування розвитку людського потенціалу після десятиліть прогресу, швидкий та необмежений розвиток технологій подвійного призначення, зростаючий тиск наслідків зміни клімату при зниженні можливостей пом'якшення цих змін.

Всі ці ризики поєднуються в майбутньому десятилітті, роблячи його унікальним за рівнем невизначеності та турбулентності – десятиліттям *полікризи*, як зазначають експерти Всесвітнього економічного форуму.

Рейтинг ризиків, що розглядаються в доповіді ВЕФ, складається на основі опитувань експертів з академічної спільноти, громадянського суспільства, урядів та бізнесу в усьому світі. У ході опитування, яке проходило у вересні – жовтні 2022 р., учасники обирали, на їхню думку, найбільш вірогідні та суворі загрози із 32 ризиків (рис. 3).

Головні ризики – 2023 – енергокриза, інфляція та криза постачання продовольства – є кризою вартості життя: у списку глобальних загроз найближчих двох років він на першому місці.

Топ-15 глобальних ризиків на горизонті двох та десяти років

Короткострокові ризики (до 2025 р.)	Довгострокові ризики (до 2033 р.)
1. Криза вартості життя	1. Нездатність послабити зміни клімату
2. Стихійні лиха та екстремальні погодні явища	2. Провал адаптації до зміни клімату
3. Геоекономічна конфронтація	3. Стихійні лиха та екстремальні погодні явища
4. Нездатність послабити зміни клімату	4. Втрата біорізноманіття та колапс екосистеми
5. Соціальна поляризація та руйнування соціальної згуртованості	5. Масштабна вимушена міграція
6. Події з великомасштабними екологічними збитками	6. Криза природних ресурсів
7. Провал адаптації до зміни клімату	7. Соціальна поляризація та руйнування соціальної згуртованості
8. Розповсюдження кіберзлочинності	8. Розповсюдження кіберзлочинності
9. Криза природних ресурсів	9. Геоекономічна конфронтація
10. Масштабна вимушена міграція	10. Події з великомасштабними екологічними збитками
11. Боргова криза	11. Фейки та дезінформація
12. Нездатність стабілізувати інфляцію	12. Неефективність багатосторонніх інститутів та міжнародного співробітництва
13. Затяжний економічний спад	13. Міждержавні конфлікти
14. Міждержавні конфлікти	14. Боргова криза
15. Неефективність багатосторонніх інститутів та міжнародного співробітництва	15. Криза вартості життя

Категорії ризиків:

■ Економіка	■ Навколишнє середовище	■ Геополітика	■ Суспільство	■ Технології
---	--	---	--	--

Рис. 3. Рейтинг глобальних ризиків на короткостроковий період на довгостроковий період до 2033 року [4]

Нинішня енергокриза на тлі геополітичних конфліктів має призвести до поворотного моменту, що спонукає країни – імпортери енергії інвестувати у відновлювані джерела енергії, проте ситуація, що поки що склалася, обмежила, а в деяких випадках і звернула назад прогрес у пом'якшенні наслідків зміни клімату, принаймні в короткому періоді. Наприклад, ЄС витратив не менше 50 млрд євро на нову та розширену інфраструктуру та постачання викопного палива, а деякі країни перезапустили вугільні електростанції, зазначає ВЕФ.

Країни, які сильно залежать від викопних видів палива, все частіше посиляються на необхідність справедливого «зеленого переходу», що враховує інтереси тих, хто від нього програє, що потребує уповільнення цього переходу.

Все це означає, що ризики сповільненого та безладного переходу стали реальністю, робить висновок ВЕФ. Зміна клімату стає ключовим фактором міграції, і, за деякими оцінками, вже сприяло виникненню терористичних груп в Азії, Близькому Сході та Африці. У міру того як повені, періоди спеки, посухи та інші екстремальні погодні явища стають дедалі суворішими і частими, від них страждатиме все ширше коло населення.

Глобальні ризики – 2033 у доповіді ВЕФ експерти називають «катастрофами завтрашнього дня». Потрясіння останніх років – насамперед пандемія та російсько-український військовий конфлікт – відобразили та прискорили епохальну зміну світового порядку. Ризики, які бачаться серйознішими у короткостроковій перспективі, пов'язані зі структурними змінами в економічному та геополітичному ландшафті, які прискорюють інші глобальні загрози – з ними світові доведеться зіткнутися протягом наступних 10 років.

Показово, що половину топ-10 найближчих ризиків займають ризики довкілля, а топ-10 ризиків майбутнього десятиліття їх шість, зокрема перших чотирьох рядках. У протидії глобальному потеплінню настала «перерва»: поєднання поточних економічних, соціальних і геополітичних криз відволікає увагу та ресурси від ризиків, що виникають у довгостроковій перспективі, і в результаті світ може зіткнутися з тягарем, що зростає, який відчувають природні та антропогенні екосистеми.

Автори доповіді ВЕФ виділяють п'ять груп ризиків, що швидко ростуть, які можуть стати «катастрофами завтрашнього дня».

1. Природні екосистеми.

Точка неповернення пройдена: біорізноманіття скорочується швидше, ніж будь-коли в історії. Протягом наступних 10 років втрата біорізноманіття, забруднення довкілля, споживання природних ресурсів, зміна клімату та соціально-економічні чинники створять небезпечне поєднання.

Наслідками можуть стати зростання захворюваності на зоонози (захворювання, що передаються людині від тварин), зниження врожайності, дефіцит питної води, що потенційно сприяє зростанню насильства і конфліктів, втрата доходів, що залежать від продовольчих систем, і ще сильніші природні катаклізми.

2. Здоров'я людини. Розширення джерел хвороб буде поєднуватися з тяжкістю захворювань, що росте. Ключовим наслідком стане зростання інвалідності, а не смертності: люди живуть довше, але з поганим здоров'ям – досягнення медицини дозволяють жити з множинними супутніми захворюваннями, але лікувати їх, як і раніше, складно та дорого.

У міру згасання пандемії системи охорони здоров'я стикаються з вигорянням працівників та нестачею кадрів на тлі зростання фінансового тиску – скороченням фінансування та зростанням витрат і вартості робочої сили, оскільки інфляція триває, економіка стагнує, а уряди перерозподіляють витрати на користь геополітичної безпеки. Це знизить якість медичної допомоги та доступ до неї

навіть у благополучних країнах. Геополітична напруженість може обмежити спільну розробку ліків та обмін новими науковими досягненнями. Будь-які спалахи захворювань протягом наступного десятиліття можуть поставити виснажені системи охорони здоров'я у всьому світі на межу відмови.

3. Безпека людей. Минулі десятиліття характеризувалися нерозгортанням найпотужнішої зброї людства та відсутністю прямих зіткнень між світовими державами. До 2022 р. мілітаризація знижувалася у всіх регіонах світу. Розворот цієї тенденції підвищить ризик конфлікту в потенційно більш руйнівному масштабі.

Зростаюча недовіра та підозрілість між глобальними та регіональними державами вже призвели до пріоритизації військових витрат та стагнації механізмів нерозповсюдження. Посилення військової могутності багатьох країн світу може вести до глобальних перегонів озброєнь. У той час як глобальні норми обмежують використання ядерної зброї, погоня за зброєю меншої потужності та сильнішими захисними військовими технологіями може підірвати передбачувану безпеку, що забезпечується ядерною зброєю: на відміну від колишньої розстановки сил, яка визначалася зброєю стримування, наступне десятиліття може стати періодом руйнівних атак та розширених конфліктів.

Нові технології змінять характер загроз національній та міжнародній безпеці, збільшивши кількість багатодомених конфліктів (конфліктів у багатьох областях) – протистояння охоплять не лише сушу, море та повітря, а й кіберпростір та космічний простір. Протягом наступного десятиліття зброя спрямованої енергії досягне значного прогресу, здатного вивести з ладу супутники, електроніку, системи зв'язку, а квантові обчислення можуть бути використані у більш складних військових технологіях, від кампаній з дезінформації до злому обладнання в системах ядерного захисту. Різниця між цивільною та військовою сферою дедалі більше стирається: ці технології наражають населення на прямі загрози – фізичне порушення таких критично важливих ресурсів та послуг, як водопостачання, фінансові системи, транспорт, енергетична та комунікаційна інфраструктура.

Зростання світового ринку зброї підвищить ймовірність того, що передові системи озброєння можуть стати доступні величезній кількості маріонеткових та приватних армій, це підірве державну монополію на насильство, підвищивши вразливість держав. Вплив військових блоків зростатиме, тісно пов'язуючи країни-союзники у сферах інвестицій, торгівлі, інновацій, талантів та стандартів.

4. Цифрові права. Поширення пристроїв для збору даних та технологій штучного інтелекту може відкрити шляхи до нових форм контролю за індивідуальною автономією та приватним життям. У міру того, як протягом наступного десятиліття буде збиратися більше даних, а потужність нових технологій зростає, люди будуть піддаватися переслідуванням та контролю з боку державного та приватного секторів у безпрецедентній мірі, часто без належної анонімності чи згоди.

Визнаючи потенційні ризики, пов'язані з недоторканністю приватного життя та свободою пересування, деякі компанії самостійно регулюють продаж систем розпізнавання осіб правоохоронним органам, а ЄС збирається заборонити

використання цієї технології у громадських місцях. Можливість неправомірного використання «особистої цифрової інформації» буде особливо проблематичною для користувачів, які проживають у країнах з поганою історією цифрових прав, неадекватною нормативно-правовою базою чи авторитарними режимами.

5. Економічна стабільність. Швидка та повсюдна нормалізація грошово-кредитної політики, що супроводжується зміцненням долара США та зниженням схильності до ризику, підвищила ймовірність боргових криз, яка, мабуть, залишиться високою протягом багатьох років. До великих ринків, що розвиваються, з підвищеним ризиком дефолту відносяться Аргентина, Єгипет, Гана, Кенія, Туніс, Пакистан та Туреччина.

Тривала інфляція може призвести до більш болючому підвищенню відсоткових ставок навіть за умов уповільнення економічного зростання, що, своєю чергою, призведе до жорсткішої посадки і більш широкомасштабному борговій кризі. Але навіть порівняно впорядкована бюджетна консолідація вплине на витрати на людський капітал та розвиток, що зрештою поставить під загрозу стійкість економіки та суспільства перед наступним глобальним потрясінням, хоч би яку форму воно набуло.

Країни з розвинутою економікою матимуть більше можливостей для інвестування в економічний розвиток, розрив між ними та країнами, що розвиваються, зростатиме. Однак у епоху з низькими темпами зростання навіть країнам із розвинутою економікою доведеться йти на компроміси. Пріоритет міркувань безпеки може означати, що бюджет має менше ресурсів для фінансування соціальних потреб та підтримки навколишнього середовища. Це може стати ключовим фактором для реалізації інших глобальних ризиків.

Експерти Всесвітнього економічного форуму виділяють чотири основні принципи успішного проходження «епохи полікризів»: 1) посилення ідентифікації ризиків та прогнозування; 2) перекалібрування поточної вартості «майбутніх» ризиків; 3) інвестування в протидію масштабним ризикам; 4) зміцнення співробітництва та кооперації у реагуванні на загрози.

Отже, виявлення ризиків розвитку людського потенціалу є критично важливим завданням для будь-якої країни або організації, що прагне зберегти і розвивати свої ресурси в умовах кризових ситуацій.

4. Глобальні демографічні процеси

Глобальна демографічна ситуація характеризується різними тенденціями в різних регіонах світу, залежно від рівня економічного розвитку, культурних традицій, політики та інших чинників (рис. 4, табл.3).

Рис. 4. Чинники глобальних демографічних процесів

Таблиця 3. Ключові чинники глобальних демографічних процесів

№	Чинник	Пояснення
1	Зростання населення	<ul style="list-style-type: none"> ● Світове населення продовжує зростати, хоча темпи зростання сповільнюються. ООН прогнозує, що до 2050 року населення планети досягне 9,7 мільярда людей. ● Основне зростання населення відбувається в країнах, що розвиваються, особливо в Африці та частині Азії. Наприклад, населення Африки подвоїться до 2050 року.
2	Дисбаланс у народжуваності	<ul style="list-style-type: none"> ● У багатьох розвинених країнах рівень народжуваності є нижчим від рівня, необхідного для простого відтворення населення (приблизно 2,1 дитини на жінку). ● У той же час у країнах, що розвиваються, рівень народжуваності залишається високим, хоча й повільно знижується.
3	Старіння населення	У розвинених країнах, таких як Японія, Європейський Союз та Північна Америка, населення старіє через зниження рівня народжуваності та збільшення тривалості життя. Це створює виклики для соціальних систем, охорони здоров'я та пенсійних фондів.
4	Міграція	<ul style="list-style-type: none"> ● Міграційні потоки впливають на демографічну ситуацію як у країнах, що приймають мігрантів, так і в країнах походження. Міграція часто є відповіддю на економічні нерівності, конфлікти або зміни клімату. ● Більшість мігрантів переміщуються до економічно розвинених країн або до країн з відносно стабільною економікою та кращими умовами працевлаштування.
5	Урбанізація	Світові міста продовжують рости. За даними ООН, до 2050 року майже 70% світового населення буде проживати в містах. Це спричиняє зростання попиту на інфраструктуру, житло та робочі місця в урбанізованих регіонах.
6	Вплив кліматичних змін	Зміни клімату також впливають на демографічні процеси. Деякі регіони стають непридатними для проживання через підвищення температури, посухи або підняття рівня моря, що змушує людей мігрувати до інших місць.

Зростання світового населення. Сьогодні чисельність населення світу більш ніж утричі перевищує цей показник на період середини ХХ століття. У середині листопада 2022 року чисельність населення світу досягла 8 мільярдів осіб у порівнянні з 2,5 мільярда у 1950 році, додавши 1 мільярд людей з 2010 року та 2 мільярди з 1998 року. У жовтні 2024 року населення планети становило 8,16 мільярда людей. Очікується, що в найближчі 30 років населення світу збільшиться майже на 2 мільярди людей — з нинішніх 8 мільярдів до 9,7 мільярдів у 2050 році, а в середині 2080-х років може досягти піку чисельності майже 10,4 мільярда людей.

Це стрімке зростання чисельності населення багато в чому зумовлене збільшенням кількості людей, які доживають до репродуктивного віку, а також такими факторами, як зростання тривалості життя, урбанізація та збільшення масштабів міграції. Також відіграє роль збільшення показника фертильності. Ці тенденції матимуть вирішальне значення для наступних поколінь.

15 листопада 2022 року чисельність населення світу досягла 8 мільярдів людей, що стало важливою віхою у розвитку людства. Якщо для зростання чисельності населення світу з 7 до 8 мільярдів осіб знадобилося 12 років, то для досягнення 9 мільярдів людей потрібно близько 15 років – до 2037 року, що свідчить про уповільнення темпів зростання чисельності населення світу загалом. Країни з найвищим рівнем народжуваності зазвичай є країнами з найнижчим доходом на душу населення. Тому з часом глобальне зростання населення дедалі більше концентрується у найбільш бідніших країнах світу, більшість із яких перебувають у Африці на південь від Сахари.

Країни з найбільшою чисельністю населення – Китай (1,4 мільярда осіб) та Індія (1,4 мільярда осіб); населення кожної з яких становить майже 18% світового населення. Очікується, що населення Індії продовжуватиме зростати протягом кількох десятиліть. Натомість населення Китаю нещодавно досягло свого максимального розміру і з 2022 року демонструє зниження. Згідно з прогнозами, чисельність населення Китаю продовжить скорочуватися і до кінця століття може опуститися нижче за 1 мільярд людей.

Африка – найшвидше зростаючий континент. Основний приріст населення до 2050 року припаде на Африку. Африка демонструє найвищі темпи зростання, порівняно з іншими великими регіонами. Населення в країнах Африки, розташованих на південь від Сахари, збільшиться вдвічі до 2050 року. Швидкі темпи зростання населення континенті зберуться навіть у разі значного скорочення показника фертильності. Незважаючи на неточність прогнозів щодо майбутньої народжуваності в Африці, велика чисельність на африканському континенті молодих людей, у яких незабаром з'являться свої діти, говорить про те, що саме від цього континенту залежатимуть чисельність та розподіл світового населення у кілька десятиліть.

В деяких країнах, включаючи Індію, Індонезію, Нігерію, Пакистан і Сполучені Штати Америки, чисельність населення, як очікується, збільшиться до 2054 року і, можливо, досягне піку в другій половині століття або пізніше.

У дев'яти країнах, зокрема в Анголі, Демократичній Республіці Конго та Сомалі, прогнозується дуже швидке зростання: загальна чисельність населення подвоїться у період з 2024 по 2054 рік.

Скорочення чисельності населення в Європі. Вкрай протилежна тенденція спостерігається у 61 країні та регіоні світу, де очікується зменшення населення до 2050 року. У 26 країнах населення скоротиться на 10%. У низці країн, до яких належать Болгарія, Боснія та Герцеговина, Угорщина, Латвія, Литва, Республіка Молдова, Сербія, Україна, Хорватія та Японія, населення скоротиться до 2050 року більш ніж на 15%. На сьогоднішній день рівень народжуваності в усіх європейських країнах нижчий за мінімальний показник (2,1 дитини на одну жінку), необхідний для забезпечення відтворення населення в довгостроковій перспективі; при цьому в деяких країнах рівень народжуваності знаходиться нижче цієї позначки протягом кількох десятиліть.

Рівень народжуваності. Темпи зростання населення визначатимуться головним чином рівнем народжуваності. Відповідно до видання «Світові демографічні перспективи: переглянутий варіант 2022 року», рівень народжуваності знизиться з 2,2 дитини на одну жінку 2024 році до 2,1 дитини 2050 року. Значення нижче 2,1 призводить до скорочення чисельності корінного населення. Наприклад у 1955 році жінки в середньому мали 5 дітей (рис. 5).

Більш ніж у половині всіх країн та регіонів середня кількість живонароджень на одну жінку (показник фертильності) становить менше 2,1 – рівня, необхідного для підтримки постійної чисельності населення протягом тривалого часу без міграції. При цьому майже п'ята частина всіх країн і регіонів нині має наднизьку народжуваність – менше 1,4 живонароджень на одну жінку протягом життя.

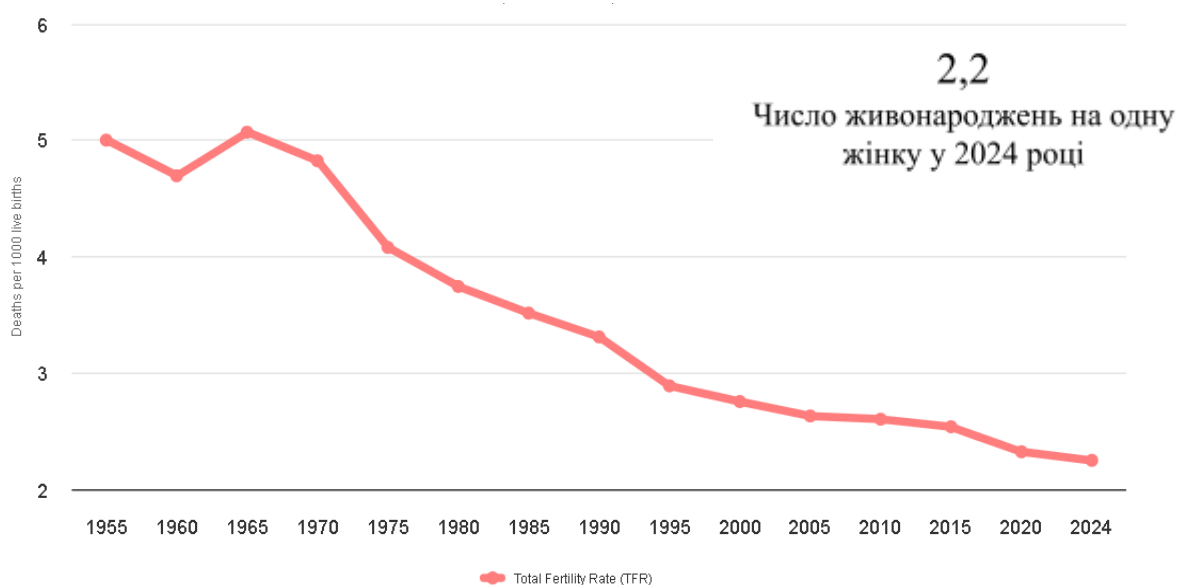

Рис. 5. Загальний рівень народжуваності у світі

Збільшення тривалості життя. Загалом за останні роки було досягнуто значного збільшення тривалості життя. Середня тривалість життя при народженні збільшиться з 72,8 року у 2019 році до 77,2 року до 2050 року. Незважаючи на суттєві успіхи у скороченні розриву у показниках тривалості життя у різних країнах, ситуація продовжує залишатися дуже неоднорідною. Так, у 2021 році тривалість життя при народженні в найменш розвинених країн була на 7 років нижчою за середньосвітовий показник. Це головним чином викликано високим рівнем дитячої та материнської смертності, а також високим рівнем насильства, конфліктними ситуаціями та епідемією ВІЛ, що триває в цих країнах.

Після короткочасного зниження під час пандемії COVID-19 очікувана тривалість життя при народженні у світі знову зростає, досягнувши 73,3 року у 2024 році порівняно з 70,9 року під час пандемії (табл.4, рис. 6). До країн та регіонів з найвищою очікуваною тривалістю життя станом на 2024 рік відносяться Гонконг, Японія, Південна Корея, Швейцарія, Австралія (табл. 5).

Таблиця 4. Світові показники очікуваної тривалості життя у 2024 році

Очікувана тривалість життя при народженні, років		
Обидві статі	Жінки	Чоловіки
73,3	76,0	70,7

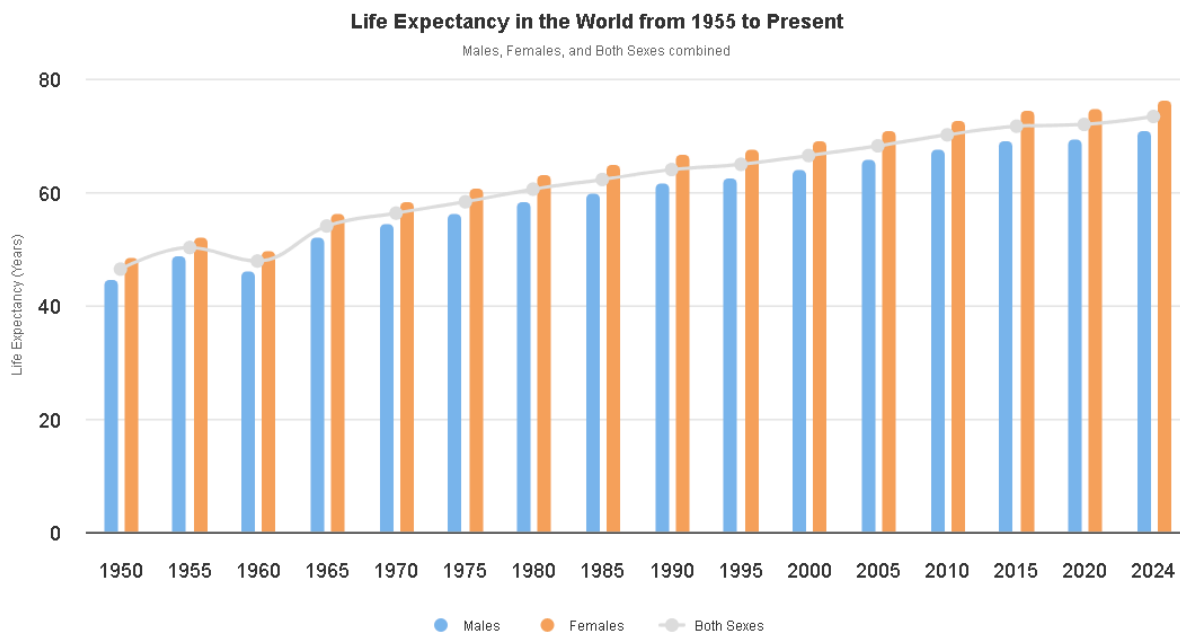

Рис. 6. Світові показники очікуваної тривалості життя

Таблиця 5. Топ-10 країн та регіонів за найвищою очікуваною тривалістю життя станом на 2024 рік [13]

№	Країна	Очікувана тривалість життя (обидві статі, років)	Очікувана тривалість життя жінок, років	Очікувана тривалість життя чоловіків, років
1	Гонконг			
2	Японія			
3	Південна Корея			
4	Швейцарія			
5	Австралія			

1	Гонконг	85,63	88,26	82,97
2	Японія	84,85	87,88	81,83
3	Південна Корея	84,43	87,28	81,32
4	Французька Полінезія	84,19	86,62	81,90
5	Швейцарія	84,09	85,95	82,17
6	Австралія	84,07	85,85	82,28
7	Італія	83,87	85,87	81,75
8	Сінгапур	83,86	86,36	81,38
9	Іспанія	83,80	86,44	81,10
10	Реюньйон	83,67	86,45	80,67

До кінця 2050-х років більше половини всіх смертей у світі відбуватиметься у віці 80 років і старше – цей показник був на рівні 17 відсотків у 1995 році (рис. 4). До кінця 2070-х років кількість людей віком 65 років і старших, за прогнозами, перевищить кількість дітей віком до 18 років, тоді як кількість осіб віком 80 років і старших, за оцінками, вже до середини 2030-х років перевищить кількість немовлят віком до 1 року. Очікується, що навіть у країнах, які, як і раніше, швидко зростають у чисельності та мають відносно молоде населення, кількість людей віком 65 років і старших збільшиться протягом наступних 30 років. Це спричиняє зростання середнього віку населення планети (рис. 7).

Рис. 7. Середній вік населення світу

У деяких регіонах світу молодь (у віці від 15 до 24 років) становить значну та швидкозростаючу групу населення. У країнах Африки на південь від Сахари, де до 2050 року загальна чисельність населення, за прогнозами, подвоїться, чисельність людей працездатного віку (від 25 до 64 років) збільшується швидше, ніж у будь-якій іншій віковій групі. У більшості країн Азії та Латинської Америки

та Карибського басейну вже спостерігається аналогічне зростання чисельності молоді, за яким слідує зростання чисельності людей працездатного віку.

Відносно збільшення чисельності населення працездатного віку, доки воно триває, відкриває можливості для прискореного економічного зростання: йдеться про так званій «демографічний дивіденд». У цьому контексті зусилля щодо досягнення цілей у сфері сталого розвитку, таких як ліквідація голоду, забезпечення здорового життя, заохочення освіти та навчання протягом усього життя, створення робочих місць, покращення соціального захисту та скорочення нерівності, можуть зміцнити ці тенденції та відкрити ще більше можливостей.

Водночас зростання чисельності молоді може призвести до загострення проблем у державному фінансовому секторі, який сьогодні важко справляється з наданням послуг молоді, а також проблеми, з якою суспільство зіткнеться в наступні десятиліття, намагаючись забезпечити всім необхідним своє населення похилого віку.

Сьогодні люди похилого віку (віком 65 років і старше) становлять найшвидше зростаючу вікову групу у світі. У 2018 році вперше у світі кількість людей похилого віку перевищила кількість дітей віком до п'яти років, а до 2050 року їх стане більше, ніж підлітків та молоді разом узятих (від 15 до 24 років) (рис. 8). У деяких регіонах, таких як Європа та Східна Азія, вже виникає значна проблема з наданням підтримки літнім людям та забезпеченням догляду за ними. У міру збільшення очікуваної тривалості життя люди похилого віку, ймовірно, відіграватимуть більш значну роль у суспільстві та економіці. Тому необхідна модифікація системи освіти, охорони здоров'я та соціального захисту для забезпечення всім необхідним цієї зростаючої чисельності вікової групи населення.

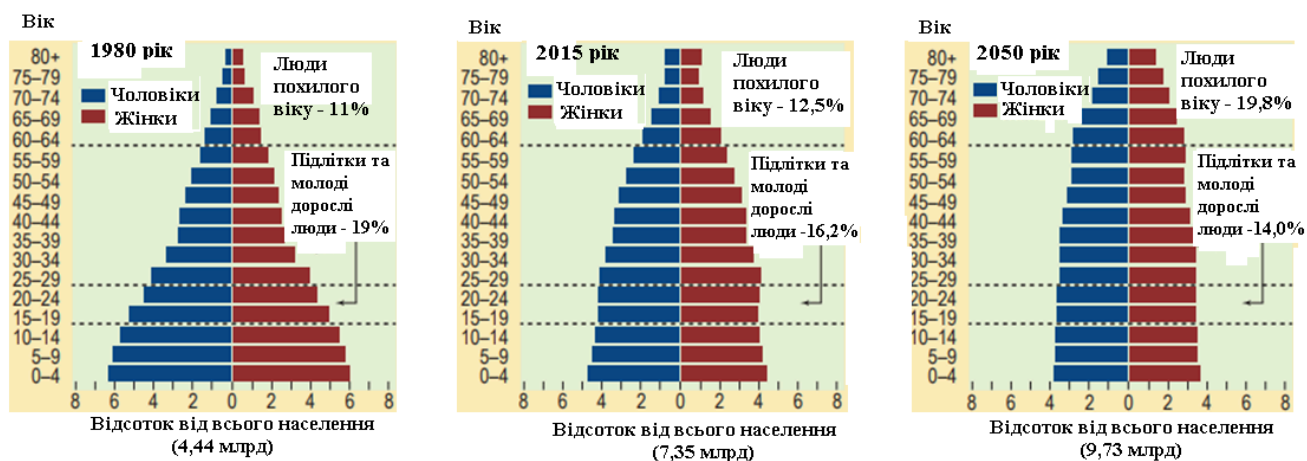

Рис. 8. Динаміка світової віково-статевої піраміди

Міжнародна міграція. Міжнародна міграція є менш значущим чинником зміни чисельності населення, ніж народжуваність та смертність. Тим не менш, у деяких країнах та регіонах вплив міграції на чисельність населення дуже суттєвий.

Люди пересуваються з низки причин, у тому числі у пошуку працевлаштування, можливостей здобуття освіти та за сімейними обставинами.

Водночас дедалі більше людей залишають свої будинки та громади внаслідок насильства, переслідувань, військових конфліктів, поневірян чи стихійних лих, спричинених у тому числі зміною клімату. У сукупності ці фактори призвели за останні десятиліття до рекордно високої кількості насильно переміщених осіб. З 2012 року кількість біженців, які перебувають під опікою Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН), збільшилася майже вдвічі. Вісімдесят відсотків біженців живуть у країнах, які мають спільний кордон із країною їхнього походження. За оцінками Агентства ООН у справах біженців, наприкінці 2022 року у світі налічувалося близько 35,3 млн. біженців.

Урбанізація. В даний час 57,5% населення світу проживає в містах (4695752643 людини в 2024 році). Причому до 2050 року ступінь урбанізації, за прогнозами, сягне майже 70 відсотків. Зростання чисельності міського населення в основному припадатиме на країни Азії та Африки, особливо Китай, Індію та Нігерію, де показники народжуваності, як і раніше, високі (рис. 6).

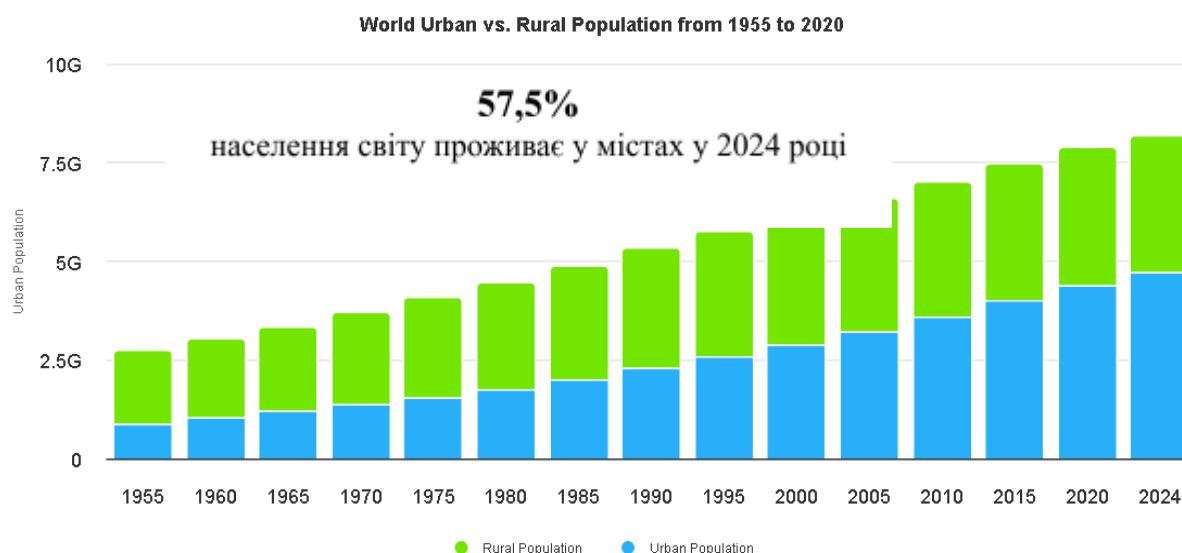

Рис. 6. Міське і сільське населення світу

Як і міграція, урбанізація потребує ефективного управління з боку національної та місцевої влади. В даний час міста займають менше 2 відсотків земельних ділянок у світі, але на них припадає 80 відсотків світового валового внутрішнього продукту (ВВП) та понад 70 відсотків викидів вуглецю. Швидкість та масштаби урбанізації спричиняють проблеми із забезпеченням достатнього житла, інфраструктури та транспорту, а також проблеми, пов'язані з конфліктами та насильством. Майже 1 мільярд осіб належить до категорії «міської бідноти» та переважно проживає у неформальних міських поселеннях.

У той же час необхідно докладати більш активних зусиль для забезпечення того, щоб мешканці сільських районів не залишилися осторонь, у тому числі з точки зору використання можливостей, що відкриваються завдяки розвитку цифрової економіки та цифрового суспільства. Дрібні фермери, скотарі та корінні

народи відіграють життєво важливу роль у вирощуванні продовольчих культур та захисту природного капіталу.

Література

1. Becker G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago. Published by National Bureau of Economic Research. New York; 1994. 392 p.
2. Schultz T. Investing in People. The Economics of Population Quality. University of California Press; 1981. 175 p.
3. Sen A. K. Capability and Well-Being, in Martha Nussbaum and Amartya Sen (eds). The Quality of Life. – Oxford University Press, 1993
4. Global Risks Report 2023. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2023/>
5. Кравець І М. Управління трудовим потенціалом: навч. посіб. Хмельницький : Цюпак, 2015. 421 с.
6. Стратегії сталого розвитку : навч. посіб. / В. В. Добровольський, Є. М. Безсонов, Г. В. Непеїна, Д. О. Крисінська, Н. А. Сербулова. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 160 с.
7. Коломієць Л.В. Стратегія сталого розвитку: Навч. посібник. Кропивницький: 2019. 126 с.
8. Тимошенко Л.М., Сардак С.Е., Більська С.Е. Людський розвиток : навч. посіб. Д. : Вид-во ДНУ, 2010. 107 с.
9. Непрядкіна Н.В. Формування людського потенціалу в сучасних умовах розвитку держав. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм»*. 2019. Вип. 10. С. 160–166.
10. Управління конкурентоспроможністю людського потенціалу в перспективному входженні України до ЄС : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Нижника. Хмельницький : ХНУ, 2017. 502 с.
11. Замараєв А.В. Сутність поняття «людський потенціал» в контексті суспільного розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=895>.
12. Shifting Demographics. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/un75/shifting-demographics>.
13. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2024). World Population Prospects 2024: Summary of Results (UN DESA/POP/2024/TR/NO. 9).
14. World Demographics. URL: <https://www.worldometers.info/demographics/world-demographics/#broad-age>.
15. World Population Prospects 2024 Summary of Results. United Nations July 2024 .URL: <https://www.un.org/development/desa/pd/>.